

L.F.V.A

بجور

این رساله در تاریخ ۱۸ / ۶ / ۸۶

توسط هیئت و شیخ و درم علی (ذبح شد)

علی و الهام

۱۸ / ۶ / ۸۶

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

فرقه کرامیه در دوره غزنویان

(جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران دوره اسلامی)

استاد راهنما :

دکتر اللهیار خلعتبری

استاد مشاور :

دکتر علی اصغر مصدق

پژوهشگر :

شهناز چراغ

گروه مطالعات تاریخ ایران اسلامی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه تهران

۱۳۸۷ / ۱۱ / ۲۱

شهریور ۸۶

۱۰۴۷۹

پیشگفتار.....	۳
مقدمه.....	۵
طرح مساله.....	۷
پرسش ها.....	۷
فرضیه ها.....	۸
پیشینه موضوع.....	۹
معرفی و نقد گزیده منابع.....	۱۲

فصل یکم: زمینه ها و علل شکل گیری فرقه گرامیه تا تشکیل حکومت غزنوی

۱-۱: اوضاع اقتصادی و اجتماعی خراسان در قرون نخستین اسلامی.....	۱۹
۱-۲: کرامیه یا کرامیه یا کرامیه.....	۲۳
۱-۳: حیات ابو عبدالله محمد بن کرام.....	۲۵
۱-۴: کرامیه و گروههای اجتماعی.....	۲۸
۱-۴-۱: گروه های ناراضی و فرودست روستایی و شهری: مهمترین حامیان کرامیه.....	۲۹
۱-۵: کرامیه در دوره طاهریان.....	۴۲
۱-۶: کرامیه در دوره صفاریان.....	۴۵

۴۶ ..... ۱-۷: کرامیه در دوره سامانیان

فصل دوم: اندیشه‌ها و اصول اعتقادی کرامیه

۴۹..... ۲-۱: اندیشه‌های کلامی کرامی

۵۰..... ۲-۱-۱:

۵۰..... ۲-۱-۲: خدا

۵۱..... ۲-۱-۳: امامت

۵۲..... ۲-۱-۴: عصمت پیامبران

۵۲..... ۲-۱-۵: امر

۵۳..... ۲-۱-۶: حسن و قبح

۵۳..... ۲-۲: اندیشه‌های صوفیانه کرامیه

۵۵..... ۲-۳: اندیشه‌های اقتصادی کرامیه

فصل سوم: جغرافیای تاریخی مراکز کرامیه نشین

۵۸..... ۳-۱: سیستان

۵۸..... ۳-۱-۱: زرنج

۵۹..... ۳-۲: خراسان

۶۰..... ۳-۲-۱: نیشابور

۶۱..... ۳-۲-۲: غرjestان

۶۳..... ۳-۳: غور

۶۵..... ۳-۴: سرزمین دیلم

۳-۵ : بیت المقدس ۶۵

فصل چهارم : گسترش کرامیه در دوره غزنویان

۴-۱ : علل گسترش فرقه کرامیه در دوره غزنوی ۶۸

۴-۱-۱ : تاسیس خانقاهها و مدارس کرامی ۶۸

۴-۱-۲ : کثرت پیروان کرامیه ۷۵

۴-۱-۳ : حمایت حکومتگران از کرامیه ۷۶

۴-۲ : تشکیل حکومت غزنوی ۷۷

۴-۳ : کرامیه در عهد حکومت سبکتگین غزنوی ۸۱

۴-۴ : کرامیه در عهد حکومت محمود ومسعود غزنوی ۸۷

فصل پنجم : فرقه کرامیه و فرقه های مذهبی دیگر

۵-۱ : نگاهی بر اوضاع مذهبی عصر غزنوی ۱۰۱

۵-۲ : کرامیان و سنیان ۱۰۴

۵-۳ : کرامیان و شیعیان ۱۱۳

فصل ششم : علل گرایش سلاطین غزنوی به کرامیه

۶-۱ : کسب مشروعیت سیاسی ۱۱۶

۲-۶: بهره گیری از فرقه کرامیه برای سرکوب مخالفان مذهبی دستگاه خلافت

عباسی ۱۲۱

فصل هفتم : علل زوال فرقه کرامیه ۱۲۸

نتیجه و جمع بندی ۱۳۲

فهرست مآخذ ۱۳۸

چکیده :

فرقه ی کرامیه را زاهد و عارفی به نام « ابو عبدالله محمد بن کرام سجستانی نیشابوری » بنیان نهاد . وی در سال های نیمه ی اول قرن سوم هجری در خراسان فعالیت فکری خود را همراه با مبارزات اجتماعی آغاز نمود . افکار و عقاید نو و خاصی که ابن کرام در زمینه های زهد ، فقه و تصوف مطرح کرد با استقبال طبقات فرودست شهری و روستایی روبرو شد . کرامیان در اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری ، همزمان با قدرت گیری سلسه ی ترک نژاد غزنوی به اوج اقتدار و نفوذ رسیدند . سبکتگین و پسرش محمود به شکلی تعصب آمیز از کرامیه و پیروان آن حمایت می کردند ؛ چنان که سلطان محمود ، چندی منصب مهم و کلیدی ریاست شهر نیشابور را به پیشوای کرامیان واگذار کرد .

تحقیق حاضر با عنوان « فرقه ی کرامیه در دوره ی غزنویان » بر آن است که پاسخی برای این سوالات بیابد که چرا کرامیه در میان طبقات فرو دست شهری و روستایی بیشترین نفوذ را داشت و چرا سلاطین غزنوی به حمایت از فرقه ی کرامیه پرداختند . فرضیه های پژوهش حاضر مبتنی بر آن است که اندیشه های خاص کرامیه موجب گرایش روستاییان و شهریان فقیر به کرامیه شد . همچنین سلاطین غزنوی برای کسب مشروعیت سیاسی و سرکوب مخالفان مذهبی دستگاه خلافت عباسی به حمایت از فرقه ی کرامیه پرداختند .

روش مورد استفاده ی این پژوهش ، روش تاریخی است . از آنجا که جزیی بودن و تکرار ناپذیری ، دو ویژگی اصلی رویدادهای تاریخی است به همین دلیل نمی توان در بررسی این رویدادها از روشی تجربی بهره برد . روشی که می توان آن را روش تاریخی نامید مبتنی بر تحلیل و استنتاج ذهنی است . با بهره گیری از روش توصیفی ، رویدادهای یک دوره ی تاریخی

بیان شده ، شباهت ها و اختلافات درک می شود . مقایسه ی شباهت ها و اختلاف ها و تلاش برای درک و تشریح علل آن ، پژوهشگر را در تبیین تاریخی یک رشته از رویدادها و درک رابطه ی علی و معلولی میان آنها یاری می کند.

دستاوردهای پژوهش حاضر را می توان چنین خلاصه کرد ؛ نگاه سلاطین غزنوی به کرامیه یک نگاه ابزاری بود . آنان برای تحکیم پایه های قدرت خود به جلب حمایت کرامیان و استفاده از افکار و عقاید افراطی آنان در دفع دشمنان مذهبی نیاز داشتند که این رویه ، خوشایند دستگاه خلافت عباسی نیز بود . روستاییان و شهری های کم بضاعت به دلیل افکار ساده و تعالیم قابل فهم کرامیه ، شعارهای مساوات طلبی ، برابری و عقاید اقتصادی منحصر به فردی که کرامیان مطرح می کردند به آنان پیوستند .

واژگان کلیدی تحقیق : فرقه ی کرامیه - غزنویان - روستاییان و شهریان فرو دست -

مخالفان مذهبی - مشروعیت سیاسی .

پیشگفتار :

پژوهش حاضر ، تلاشی است ناچیز و نا تمام برای بررسی گوشه ای از تاریخ فرهنگ ایران زمین ، علاقه ی نگارنده به پژوهش در تاریخ فرقه کرامیه علی الخصوص در دوره غزنویان ، سبب شد که چنین موضوعی به عنوان موضوع پژوهش برگزیده شود.

به طور طبیعی انجام چنین پژوهشی با دشواری های خاص خود روبرو بوده است . مهمترین این مشکلات عبارت است از فراهم آوردن منابع مربوط به فصل اندیشه ها و اعتقادی کرامیه ، از آنجا که آثار نوشته شده توسط کرامی مذهبان ، از بین رفته ، محقق به ناچار باید برای شناخت این فرقه به کتابهای نوشته شده مخالفان یا افراد فرقه های دیگر رجوع کند . متأسفانه ملل و نحل نویسان هنگام شناساندن بعضی از فرق به شواهد و دلایل اندک و گاه ناکافی تمسک جسته اند؛ این دلایل نیز با غرض ورزی و تحریف حقیقت همراه بوده است . با وجود مسائل فوق نمی توان به طور کلی از کتابهای فرقه شناختی صرف نظر نموده ، اما در استفاده از آنها و استناد به گفته هاشان باید دقت فراوانی کرد ، اعتقاد نگارنده بر آن است با شکیبایی و تلاش و هم به یاری و همراهی استادانی که از سر مهر راهنمایم بوده اند ، مشکلات کار از پیش پا برداشته شده است .

در طول انجام این کار از محبت ، دقت نظر و راهنمایی های ارزشمند اساتید بزرگوارم جناب آقای دکتر اللهیار خلعتبری و جناب آقای دکتر علی اصغر مصدق که به ترتیب سمت راهنما و مشاور این طرح را بر عهده داشتند برخوردار بوده ام . تقدیم سپاس و احترام به پیشگاه این اساتید کوچکترین وظیفه نگارنده است .

همچنین از اساتید محترم جناب آقای دکتر فتح الله مجتبابی و جناب آقای دکتر علی محمد ولوی که با بیان دیدگاههای ارزنده خویش مرا یاری و راهنمایی کرده اند صمیمانه تشکر می نمایم . از آقای وحید چراغ و خانمها زهرا و پریسا چراغ که در مراحل تایپ و تکثیر پایان نامه مرا یاری نموده اند تشکر و قدردانی می نمایم .

مقدمه :

فرقه کرامیه از جمله فرقی است که پیروان آن به داشتن عقاید افراطی و بدعت آمیز همچون تشبیه و تجسیم خداوند ، تعصب ، آزار و اذیت مخالفانشان ، زهد و پارسایی زیاده از حد و کاذب متهم شده اند . با وجود همه ی این انتقادات ، ابو عبدالله محمد بن کرام سجستانی از زهاد و صوفیان برجسته سده سوم هجری ، مرام و مسلکی را بنا نهاد که در دورترین نقاط جهان اسلام نیز اشاعه یافت . وی در سالهای نیمه اول قرن سوم هجری ، فعالیت فکری خود را همراه با مبارزات اجتماعی آغاز نمود و از همان ابتدا مورد مخالفت زمامداران سیاسی خراسان و علمای بزرگ اهل سنت قرار گرفت . بطوریکه سالهایی از عمر خویش را در امر زندان طاهریان سپری نمود . اما کرامیان در سالهای نخستین قرن پنجم هجری به اوج اقتدار رسیدند و در زمان سلطان محمود غزنوی مدت کوتاهی بر مسند قدرت دست یافتند اما طولی نکشید که از سوی مخالفان خود به زیر کشیده شدند .

این پژوهش اهنگ آن دارد که درباره فرقه کرامیه و عملکرد مذهبی و سیاسی کرامیان در عهد غزنویان به بررسی دقیق و مو شکافانه بپردازد .

فصل نخست این نوشتار به زمینه ها و علل شکل گیری فرقه کرامیه تا تشکیل حکومت غزنوی اختصاص دارد . در این فصل ابتدا اوضاع اجتماعی و اقتصادی خراسان در قرون نخستین اسلامی و تاثیر آن در ظهور فرقه کرامیه مورد بررسی قرار می گیرد و آن گاه درباره تلفظ صحیح نام فرقه و وجه تسمیه آن و حیات محمدبن کرام - بنیانگذار فرقه کرامیه - سخن به میان می آید . پس از آن پایگاه اجتماعی کرامیه و حیات تاریخی فرقه مزبور در دوره طاهریان ، صفاریان و سامانیان مورد بررسی قرار می گیرد .

فصل دوم با عنوان « اندیشه ها و اصول اعتقادی کرامیه » بر دیدگاههای کلامی کرامیان درباره ایمان ، خدا ، امامت ، عصمت پیامبران ، امر و حسن و قبح تاکید دارد . در این فصل به اندیشه هاسی صوفیانه و اندیشه های اقتصادی کرامیه نیز پرداخت شده است .

سومین فصل این نوشتار به بررسی جغرافیای تاریخی مراکز کرامیه نشین اختصاص دارد . در این فصل سعی بر آن است حوزه نفوذتعالیم کرامی در شرق و غرب جهان اسلام مشخص شود . در فصل چهارم ، درباره ی علل گسترش نفوذ کرامیه در دوره غزنوی و تاریخ سیاسی سلسله غزنوی به اختصار سخن به میان آمده است . همچنین از کرامیه در عهد سبکتگین و محمود و مسعود غزنوی گفتگو شده است . در فصل پنجم کوشیده ایم رابطه فرقه کرامیه و فرقه های مذهبی دیگر اعم از شیعه و سنی تشریح شود و به این پرسش پاسخ داده شود . که نقش کرامیان در عصبیات خراسان و جنگهای مذهبی چگونه بود .

فصل ششم پژوهش حاضر به علل گرایش سلاطین غزنوی به کرامیه پرداخته است . در این فصل ، یافتن پاسخی منطقی و واقعی به این سوالات هدف نگارنده است : چه چیزی در نهاد فرقه کرامیه وجود داشت که سبب گرایش سلاطین غزنوی به آن شد ؟ چرا سلطان محمود در مقطعی از حکومتش ، ریاست شهر را به یک پیشوای کرامی واگذار کرد و غیره . علل زوال فرقه کرامیه و سقوط آن عنوان فصل هفتم این نوشتار است .

در بخشهای پایانی این پژوهش به ارزیابی نتایج و دستاوردهای تحقیق خواهیم پرداخت . پایان بخش این اثر نیز کتابشناسی مآخذ خواهد بود .

طرح مساله :

فرقه کرامیه جزء آن دسته از فرقی است که در مقطعی از زمان ، مقتدرانه و فعالانه در دو عرصه مذهب و سیاست خود نمایی کرد . محمد بن کرام - مؤسس فرقه کرامیه - با ارائه تعاریفی منحصر به فرد از زهد ، تصوف و کلام توانست در مدتی کوتاه ، عده بسیاری را به گرد خویش جمع کند اما نکته جالب و در خور توجه این موضوع می باشد که بیشترین طرفداران ابن کرام را روستاییان کم بضاعت و شهر نشینان فقیر تشکیل می دادند . کرامیان پس از مرگ پیشوایشان ، همچنان به فعالیتهای تبلیغاتی و ترویجی خود ادامه دادند تا اینکه در اوایل قرن پنجم هجری به اوج درخشش و نفوذ رسیدند . در این دوره ، سلاطین قدرتمندی چون سبکتگین و پسرش محمود به جمع طرفداران و حامیان کرامیه ملحق شدند و سلطان محمود غزنوی ، منصب حساس و کلیدی ریاست شهر نیشابور را به پیشوای کرامیان واگذار کرد .

در عهد حکومت سبکتگین که به کرامی بودن منسوب است و همچنین پسرش محمود که از کرامیان حمایت می کرد ، فرقه های مذهبی دیگری همچون حنفی و شانعی نیز وجود داشتند که نیرومند تر و متنفذتر از فرقه کرامیه بودند اما سلاطین غزنوی ترجیح دادند که از کرامی مذهبان حمایت کنند . در این رساله ، علل گرایش طبقات فرودست شهری و روستایی و سلاطین غزنه به فرقه کرامیه مورد بررسی و ارزیابی قرار خواهد گرفت .

پرسش ها :

در این پژوهش ۲ پرسش مطرح است :

- ۱- چرا کرامیه در میان طبقات فرودست شهری در روستایی بیشترین نفوذ و طرفدار را داشت؟
- ۲- چرا سلاطین غزنوی به حمایت از فرقه کرامیه پرداختند؟

فرضیه ها :

فرضیه های این نوشتار عبارتند از :

- ۱- اندیشه های خاص کرامیه موجب گرایش روستاییان و شهریان فقیر به کرامیه شد .
- ۲- سلاطین غزنوی برای کسب مشروعیت سیاسی و سرکوب مخالفان مذهبی دستگاه خلافت عباسی به حمایت از فرقه ی کرامیه پرداختند .

پیشینه موضوع :

درباره علل گرایش طبقات فرودست شهری و روستایی به کرامیه و همچنین علل حمایت سلاطین غزنوی از کرامیان ، تا کنون پژوهشی مستقل انجام نشده است و برخی بصورت جسته و گریخته به آن پرداخته اند . اما درباره فرقه کرامیه بصورت کلی تحقیقات مستقلی صورت گرفته است و به همت برخی از نویسندگان ، فرقه مذکور به نحو بارزتری در تاریخ فرهنگ ایرانی مطرح شده است . این موضوع قبل از همه مرهون زحمات « باسورث » است که کتاب « غزنویان » او کتابی شناخته شده است . باسورث همچنین در مقاله ای تحت عنوان « ظهور کرامیه در خراسان » مهمترین اخبار برجسته تاریخی را جمع آوری کرده و سپس فشرده آن را در چاپ دوم دایره المعارف اسلام منتشر کرده است . « ویلفرد مادلونگ » نیز در یک بررسی درباره ی ماتریدیه ، محیطی را که کرامیه در آن نشو و نمو نموده اند به تفصیل بیان کرده است . مقاله مادلونگ تحت عنوان « ترکها و اشاعه ماتریدیه » در کتاب « مکتبها و فرقه های اسلامی در سده های میانه » به چاپ رسیده است . « مارگلیوث » نیز مقاله ای انگلیسی تحت عنوان « کرامیه » در دایره المعارف اسلام منتشر کرده است .

« یوسف فان . اس » محقق آلمانی ، مقاله بسیار مفصل و ارزشمندی با نام « متونی درباره کرامیه » نگاشته و در آن از مطالب چندین کتاب کرامی نو یافته ، یاد می کند . اطلاعات گرانبهایی که فان . اس درباره کرامیه ارائه می دهد در جای دیگری نمی توان یافت .

استاد « محمد رضا شفیعی کدکنی » نیز پژوهش های ارزشمندی درباره فرقه کرامیه انجام داده اند . ایشان چهار مقاله در باب مذهب محمدبن کرام سجستانی و اهمیت عرفانی تعلیمات او

و تاثیر کرامیه در شعرو ادب عرفانی فارسی سده های نخست نگاشته اند که هر یک در کتاب و نشریه ای چاپ شده است . عناوین مقالات استاد شفیعی کدکنی عبارتند از : « چهره دیگر محمدبن کرام سجستانی در پرتو سخنان نو یافته از او » ، « نخستین تجربه های شعر عرفانی در زبان پارسی » ، « نگاهی به اسناد نو یافته درباره ابوذر بوذرجانی » « سفینه ای از شعرهای عرفانی قرن چهارم و پنجم » و « روابط شیخ جام احمد جام عارف نامدار خراسان متوفی ۵۳۶ هـ . ق] ، کرامیان عصر خویش »

مقاله اول در جشن نامه استاد ایرج افشار به عنوان « ارجنامه ایرج » (تهران ، ۱۳۷۷) و مقاله دوم در جشن نامه استاد عبدالحسین زرین کوب به عنوان « درخت معرفت » (تهران ، ۱۳۷۶) و مقاله سوم در جشن نامه استاد ذبیح الله صفا (تهران ، ۱۳۷۷) و مقاله چهارم در یادنامه استاد عباس زریاب خویی در « مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی » دانشگاه تربیت معلم (۱۳۷۳) انتشار یافته است .

مقاله دیگر در باب کرامیه « پژوهشی درباره کرامیه » نام دارد که توسط « محمد کاظم رحمتی سیرجانی » نگاشته شده است . نویسنده مقاله مذکور ، ضمن بررسی حیات محمدبن کرام و برخی از آراء او به ارتباط کرامیان با اهل فرق دیگر بخصوص شیعیان پرداخته است . بخشی از نوشتار او به بررسی نسخ مکشوفه ای که در جریان بازسازی حرم رضوی یافت شده و متعلق به یکی از مدارس کرامیه بوده ، اختصاص یافته است .

« مارگات مالمود » - استاد تاریخ دانشگاه ایالتی نیومکزیکوی آمریکا - از جمله مستشرقینی است که در باب کرامیه ، مقاله ای به انگلیسی نگاشته است که عنوان آن را می

توان « سیاست بدعتگزاری در خراسان قرون میانه : کرامیه در نیشابور » ترجمه کرد !
نویسنده مقاله مذکور به صورت موجز و مختصر درباره ی آراء و اندیشه های کلامی و اقتصادی
محمد بن کرام بخصوص اندیشه « تحریم المکاسب » وی ، حیات تاریخی فرقه کرامیه و شرح
حال پیشوایان مشهور کرامی ، علل گرایش سلاطین غزنوی به کرامیان و علل سقوط کرامیه
سخن به میان می آورد .

معرفی و نقد گزیده منابع

زین الاخبار (تاریخ گردیزی) اثر ابوسعید عبدالحی بن ضحاک گردیزی

یکی از اصلی ترین منابع تاریخ غزنویان به شمار می رود که در عهد حکومت عبدالرشید
غزنوی (حک ۴۴۱-۴۴۲ هـ . ق) تالیف شده است . این کتاب حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره
غزنویان از ابتدای قدرت یابی آلپتگین تا سال ۴۳۲ هـ . ق یعنی آغاز حکومت امیر مودود
فرزند سلطان مسعود است . در فصل مربوط به تشکیل حکومت غزنوی به خصوص شرح جنگ
هاو لشکرکشی های سلطان محمود از کتاب گردیزی استفاده ی فراوانی شده است .

طبقات ناصری اثر قاضی ابوعمرمنهاج الدین بن سراج الدین جوزجانی (

منهاج سراج)

۱- مشخصات اصلی مقاله مذکور بدین قرار است :

Margaret Malamud « the Politics of Heresy in Medieval Khurasan : The Karramiyya in
Nishapur » in Iranian studies , VOI. ۲۷، ۱۹۹۴

طبقات ناصری که تالیف آن در سالهای ۶۵۵-۶۵۸ هـ. ق صورت گرفته است مشتمل بر تاریخ عمومی عالم در بیست و سه قسمت است که هر قسمت از آن اختصاص به ذکر طبقه ای از انبیاء و شیوخ، خلفا و سلاطین دارد. منهاج سراج، اخبار سودمندی از حیات فرقه کرامیه در سرزمین غور و کرامی بودن سلاطین آن خطه تا اواخر قرن ششم ارائه می دهد که در بررسی حیات تاریخی کرامیه به آنها استناد شده است.

مجمع الانساب فی التواریخ اثر محمد علی شبانکاره ای (متوفی ۷۵۸ هـ ق)

در عصر ایلخانان مغول نوشته شده است (۷۳۵ هـ ق) شبانکاره ای در مورد غزنویان اطلاعاتی بدست می دهد که در منابع دیگر یافت نمی شود به عنوان مثال، پند نامه منسوب به سبکتگین به صورت کامل تنها در این کتاب آورده شده است.

الکامل فی التایخ اثر عزالدین علی بن اثیر (متوفی ۶۳۰ هـ ق)

ابن اثیر وقایع عالم را از ابتدای خلقت تا سال ۶۲۸ هـ ق نوشته است. او ذیل وقایع سالهای ۲۵۵، ۴۸۸ و ۵۹۵ هـ ق اطلاعات مفیدی درباره کرامیان خراسان بدست می دهد.

تاریخ یمینی اثر ابونصر محمد بن عبدالجبار عتبی (متوفی ۴۲۷ هـ ق)

تاریخ یمینی، نوعی تاریخ دودمان غزنوی است که به نام سلطان یمین الدوله محمود تالیف شده و به همین دلیل تاریخ یمینی نام گرفته است. مطالب این کتاب از شرح رویدادهای اواخر

حکومت سامانی آغاز می شود و به ذکر وقایع سال ۴۱۲ هـ ق پایان می پذیرد. دیدگاه ستایش آمیزی درباره محمود دارد و اطلاعات مفیدی درباره حکومت سبکتگین و محمود ارائه می دهد. ابوالشرف ناصح بن ظفر جرفادقانی ، از دبیران دوره سلجوقی کتاب تاریخ یمنی را ترجمه کرده است. تاریخ یمنی درباره تاریخی کرامیه در حوادث سالهای ۳۶۵-۴۱۲ هـ ق آگاهیهای مهمی بدست می دهد که در مآخذ دیگر نمی توان یافت .

الفرق بین الفرق اثر ابو منصور عبدالقاهر بن طاهر بن محمد التمیمی البغدادی (متوفی ۴۲۹ هـ ق)

بغدادی ، فقیه و متکلم مشهور شافعی مذهب بود . او در دروغ پردازی و پرونده سازی نسبت به مذاهب دیگر اهل سنت و اشاعره سخت بی پرواست . نویسنده کتاب الفرق بین الفرق به سبب اینکه از نزدیک با پیروان کرامیه تماس داشته و یک بار نیز با یکی از پیشوایان کرامیه به نام ابراهیم بن مهاجر در اصول عقاید مناظره کرده ، در اثر خویش اطلاعات مفصلی درباره کرامیان ارائه کرده است اما به علت مخالفت بغدادی با کرامیه در استفاده از کتابش باید دقت فراوانی ملحوظ داشت .

الملل والنحل اثر ابو الفتح محمد بن عبدالکریم شهرستانی (متوفی ۵۴۸ هـ ق)

شهرستانی از علمای مشهور قرن ششم هجری است و کتاب یاد شده ، مهمترین اثر اوست . این کتاب ، اطلاعات فراوانی درباره ملل و نحل بدست می دهد . مولف به تفصیل درباره آراء و

عقاید کرامیه بحث کرده و در باب سوم از جلد اول ، کرامیه را جزو صفاتی و مشبیه محسوب کرده و در فصل سوم از همین باب درباره ابوعبدالله محمد بن کرام ، فرقه های آنان و آراء کلامی کرامیه بحث کرده و آن را جزء فرق مشبیه مجسمه قرار داده است .

تبصره العوام فی معرفه مقالات الانام اثر صفی الدین ابوتراب مرتضی بن

داعی قاسم حسنی رازی

نویسنده کتاب تبصره العوام ، قبل از سال ۶۵۳ هـ . ق آن را تالیف کرده است . او شیعی مذهب بوده و به تفصیل درباره کرامیان سخن می گوید . با دیدگاهی متعصبانه به شرح آراء و عقاید آنان می پردازد و کرامیه را به بدعت گزاری و کفر متهم می کند . علاوه بر این ، بخشهایی از « کتاب السر » محمد بن کرام را می توان در تبصره العوام یافت .

التبصیر فی الدین و تمییز الفرقه الناجیه عن الفرقه الهالکین اثر امام

علاءالدین ابوالمظفر شاهفورین محمد اسفراینی (متوفی ۴۷۱ هـ ق)

این کتاب اطلاعات فراوانی را درباره ملل و نحل ارائه می دهد . در باب یازدهم آن به تفصیل درباره کرامیه بحث شده است . همچنین اسفراینی از مناظره ای بین ابواسحاق ابراهیم بن محمد ابراهیم بن مهران اسفراینی ، دانشمند معروف ، با کرامیان در عاشورای سال ۴۱۸ هـ ق خبر می دهد .